

ДОДНЬЯ
ГОНИ

М КНИЖКА 2 М

АНТОН НАВІНА.

Проблемы красы й мастацтва ў творах Максіма Багдановіча.

„Песьняром Чыстае Красы“ назваў аўтар гэтых радкоў Максіма Багдановіча, калі — першы спасрод беларускіх крытыкаў — наважыўся даць ацэнку „Вянка“ на старніцах „Нашае Нівы“ 15 гадоў назад. І гэтак імя, дадзенае тады нашаму незабытаму Служыцы Красы, сустрэла агульнае прызнаньне і перайшло ў гісторыю беларускае адраджэнскае літэратуры.

Бо-ж і праўда: ніводзін з беларускіх поэтаў ня выявіў такой сьвядомасьці ў шуканьні красы, ня выявіў такога шчырага пакланеньня ёй, як Максім Багдановіч. І, творачы новую красу сваімі вершамі, Багдановіч у цэлым радзе сваіх твораў формулаваў свой пагляд на асноўныя, ніколі ня ўміраючыя, заўсёды актуальныя й жывыя праблемы красы й мастацтва.

Што-ж такое краса, што такое мастацтва? — Каб гаварыць аб паглядах Багдановіча на гэтыя праблемы, трэба перш самім сабе здаць справу з таго, як мы глядзім на іх, пад якім кутом гледжаньня будзем аналізаваць думкі нашага пісьменьніка.

Усё жывое існуе і прадаўжае ў бесканечнасьць існаваньне свайго роду і віду дзякуючы магутнаму інстынкту, які, злучаючы два розныя полы, робіць магчымым разнажэньне. Чым вышэйша ступень разьвіцьця данага віду, тым багацейшыя і тым формы, у якіх выяўляецца гэны разродчы інстынкт. Да акту, які мае на мэце прадаўжэньне роду чалавечага, пабуджае сучаснага цывілізаванага чалавека нязвычайна зложнае, асаблівае пачуцьцё: гэта — любоў.

Але любоў далёка перарасла межы свайго пачатнага службовага назначэньня. Яна родзе гэтутылі пачуцьцяў, захоплюючых усю нашу істоту настраюў і перажываньняў, што любоў стала для нашае сьвядомасьці як быццам самамэтай, нечым непрыраўнальна вышэйшым за самае нашае існаваньне, за нашае жыцьцё — як адзіна, такі ўсяго роду.

Краса, так багата й шчодро рассыпаная ўва ўсёй прыродзе, гэта — стымул, пабудзіцель да любові. Шматфарбныя крыльцы матыльковы, хвост павука, які пераліваецца ўсімі калёрамі вясёлкі, гордая грыва лева, так сама, як песьні салаўіныя і токі глушчовыя, — усё гэта спосабы прывабліваньня другога полу, усё гэта — пабудзіцель да любові. Тое-ж самае бачым і ў чалавека: ха-

раство цела ён ужо сьвядома стараецца павялічыць штучнымі аздобамі, і гэта сустракаем у найдаўнейшыя пэрыяды існаваньня чалавека на зямлі. Але не адна толькі краса фізычная грае гэтую ролю: мо йшчэ больш магутную прываблюючую сілу паміж рознымі поламі бачым мы ў духовых праявах чалавечага Я — у красе духовай.

У меру таго, як паняцьце красы пашыралася й паглыблялася, робячыся ўсё больш і больш зложным, з красой сталася тое самае, што і з любоўю. Бо-ж і краса ўтраціла сваю пачатковую ролю — ролю службовую, выключна адносна да любові й размнажэньня. Яна абняла ўсё жывы і няжывы, матэрыяльны і нематэрыяльны сьвет і яго праявы. Чалавек пачаў шукаць і знаходзіць яе ўсюды. Яна стала для сваіх адэптаў — самамэтай.

Але пачаткавая аднака красы: буджэньне распаднае сілы ўсяго жывога, — ня счэзла ў сувязі з гэтым. Наадварот: буджэньне нашых творчых сіл выйшла за межы так-званае фізычнае любові, абняло ўсё магчымыя кірункі нашага духовага самавыяўленьня, творчасьці нашага духа, нашае мысьлі. Так-званая эстэтычная эмоцыя, якую выклікае ў нас краса, і ёсьць ня што іншае, як від магутнага духовага ўздыху, аналёгічны з любоўным экстазам, ёсьць перадусім павышэньне ў нас так-званага жыцьцёвага тонуса. І ў гэтым — найбольш істотная і неад'емная рыса красы. Што не дае нам гэнага духовага ўздыху, што не павышае нашага жыцьцёвага тонуса, гэта — не краса! Сіла-ж павышэньня жыцьцёвага тонуса зьяўляецца запраўднай мэрай эстэтычнае эмоцыі ад красы.

Такое разуменьне красы абыймае і найнавейшую працоўную тэорыю паходжаньня мастацтва: усялякае мастацтва, інтэгральную частку якога прадстаўляе краса, запраўды-ж мусіла і мусіць нам памагаць у працы, бо эстэтычная эмоцыя, якую дае нам мастацтва, павышаючы ў нас жыцьцёвы тонус, гэтым самым павышае і нашу здольнасьць да тварэньня — да працы.

Але такі ўплыў робіць краса ня толькі на таго, хто глядзіць на яе ці іншымі спосабамі ўбірае яе ў сябе: яна дае мо йшчэ больш багатыя эстэтычныя эмоцыі таму, хто яе творыць. І ўсялякае мастацтва — гэта ёсьць тае самавыяўленьне, у аснове якога ляжыць няўхільна элемент красы, ды якое дае эстэтычную эмоцыю і тварцу, і таму, хто пазнае творства мастака. Дык з поўным правам мы можам паўтарыць словы выдатнага францускага мысьліцеля-эстэта М. Гюйо: „Адчуваць у сабе жыцьцё — вось аснова ўсякага мастацтва і ўсякае прыемнасьці. У роўнай меры дае здаваленьне і эстэтычна прыемна вонкавае выяўленьне ўнутранага жыцьця“.

Мы вывелі гэтае азначэнне красы й мастацтва, так-сказаць, генэтычным метадам, як найбольш рацыянальным пры разважаньнях аб зьявішчы, якое тварылася тысячалеццямі. І з гэтым азначэннем зусім згаджаецца пагляд Максіма Багдановіча на асноўныя праблемы красы й мастацтва.

У першым творы ў прозе — „Музыка“, надрукаваным у „Нашай Ніве“ ў 1907 годзе, Максім Багдановіч дае абразмагутнага ўплыву красы на душу чалавека. Як і Гюё, наш поэт разглядае эстэтычную эмоцыю, як узварушэньне ўсяе істоты чалавека. Яно абыймае не якоесь адно чучэцё, а ўсю душу, ды — залежна ад настрою — пабуджае дзеяльнасьць чалавека ў тым ці іншым кірунку.

... „Жыў на сьвеце Музыка. Многа хадзіў ён па зямлі ды ўсё граў на скрыпцы. І плакала ў яго руках скрыпка, і такая была ў яго граньні нуда, што аж за сэрца хапала...”

„Плача скрыпка, льюць людзі сьлёзы, а Музыка стаіць і выводзіць яшчэ жаласней, яшчэ нудней. І балела сэрца, і падступалі к вачам сьлёзы: так і ўдэрыўся-бы грудзмі аб зямлю, ды ўсё слухаў-бы Музыку, усё плакаў-бы па сваёй долі...”

„А бывала яшчэ й так, што Музыка быццам вырастаў у вачох людзей і тады граў моцна, гучна: гудзяць струны, звяніць рымка, бас як гром гудзіць і грозна будзіць ад сну і завець ён народ. І людзі падыймалі апущаныя галовы, і гневам вялікім блішчэлі іх вочы...”

Так. Бо-ж эстэтычная эмоцыя выклікае „вырастаньне” як тых, у кім яна збуджае, так і таго, хто гэтую эмоцыю сваім мастацкім творствам выклікае. І затым так гората адгукаліся на граньне Музыкі людзі, што слухалі, і сам ён вырастаў у іх вачох.

У гэтым уплыве на ўсю духоўную існасьць чалавека — сутнасьць красы.

Краса рассыпана ўсюды, — трэба толькі быць даволі чуткім на яе, трэба ўмець выкрываць яе. І наш Пясьняр дае яркі даказ гэтага.

... „На цёмнай гладзі сонных луж балота”, між па-чарнелых каранёў чарота, сярод плесні і бруду, дзе „разводзіць гніль сыпакота”, — расьцьвілі за сьнег бялейшыя чапачкі лілей. „Хоць там плыве парой сьлізкі зьмей, і ржаўчына ляжыць, як пазалота”, — „а краскі ўсё-ж ня робяцца гразьней”. — „Цьвятоў расістых чыстую красу” уздавала „смуроднай жыжкаю” топкае багно...”

Вось дзе вырасла краса! І Багдановіч заканчвае свой сонэт, у якім намаляваў гэты абраз, маліцвенным заклікам,

„... каб з літоўнасьці стрымала
Тут сьмерць сваю нязвонкую касу”
— у імя вырашчае з гнілі — красы.

У зграбным Рондо ізноў апісвае наш Поэта красу, каторую „зьявіла гразь луж”: „вада балот, стаўкоў, вазёр” адбіла ў сабе частку зорнага неба. І хоць краса гэтая — толькі адбітак запраўднага хараства, якое родзе сьвятло, — Багдановіч ня можа моўчкі прайсьці міма яе, ня можа не ўвабраць у сваю чуткую душу гэты прыгожы абраз.

Але вышэй за гэныя абразы прыроды — краса духовая, якую носе ў сабе чалавек. І з асаблівай любасьцяй Багдановіч шукае яе і выкрывае там, дзе мо ніхто іншы і не прабаваў-бы яе шукаць. Тут мы павінны адзначыць два вершы Багдановічавы з цыклі „Мадонны”.

Праходзячы ўлетку вясковай вулкай, Поэта спудзіў незнарок маленькага хлопчыка, які кінуўся на ратунак да свае нянькі-сястрычкі — дзяўчынкі гадоў васьмёх.

„І вось, дабраўшыся, ў падолак разам з ей
З трывожным голасам уткнуўся ён хутэй,
І, як схіляецца ад ветру верх бярозкі,
Дзяўчынка к хлопчыку схілілася і, сьлёзкі
Сьціраючы яму, штось пачала казаць,
Каб заспакоіць плач, — зусім як-быццам маць!
І саліваліся ў жывы абраз ядыным
Той выгляд мацяры ды з воблікам дзяўчыны —
Лёзічым, цененькім; і ў гэты час яна,
Здавалася, была аж да краёў паўна
Якойсь шырокаю радзімаю красою.
І, помню, я на міг пахараўся ў душою”.

Багдановіч у вобліку гэнае вясковае дзяўчынкі — „упэканай і хілай і худой” — дагледзіў тую высокую духоўную красу,

„... што Рафазль вялікі
Стараўся выявіць праз Маці Божай лікі”.

І вось гэты прыпадак дагледжаны ў вёсцы абразок, гэтая ўкрытая ў сялянскай дзяўчынцы духовая краса — так узварушылі Поэта, што ён лічыць апісаны прыпадак „лепшай страніцай у штодзёньніку жыцьця” і верыць, што ў цяжкі час — як магутная падтрымлюючая сіла — гляне на яго поўны хараства воблік гэнае дзяўчынкі.

Так дзее запраўдная краса.

Такі-ж праблеск духовае красы ўлаўлівае Багдановіч і ў асобе Вэрнікі, маладзенькай гэроіні поэмкі, названай яе імем.

Хто-ж і як можа выкрываць красу, якая ўтоена ўва ўсіх бадай праявах жыцьця? — На гэта, ведама, трэба быць

мастаком, але і мастаку краса не даецца так проста: і мастак можа выявіць красу толькі сьвядомай працай.

Ведама, запраўдны мастак мусіць мець у сабе—побач з творчымі здольнасцямі — вялікае духовае багацьце, каб было што выяўляць у ягоных творах. „Пекна сьпяваюць і жабы“ — кажа ў адным вершу Багдановіч, гаворачы аб творчасці поэты; але гэта — ня тая краса, ад якое—як кажуць—душа расьце ў чалавека. Сваю ўласную духовую красу, так сама, як і ўбіраную з вонкавага сьвету, мастак узьвялічвае сваёй працай. І трэба думаць, што наш Поэта меў наўвек перадусім самога сябе, калі ў ведамай сваёй „Эпістоле“ да п. Ластоўскага выступіў у вабароне Сальеры, прадстаўленага Пушкіным у вельмі бліжэйшым сьвятле ў ягонай драме „Модарт і Сальеры“.

„... здаецца мне, што тут

Сальеры атрымаў несправядлівы суд“, — кажа Багдановіч і дае вельмі характэрны для яго самога аналіз творства Сальеры:

„Халодным розумам праняўшыся, натхненьне

Ён мусіў тым губіць,—так кажа абвіненьне.

Сальеры ў творчасці усё хацеў паняць,

Ува ўсім упэўніцца, усё абмяркаваць,

Абдумаць спосабы і матэрыял і мэту —

І гарача любіў сваю сьведомасьць гэту.

У творчасці яго раптоўнага няма,

Аснова да яе—спакойная дума.

Але, але... Аднак, што шкодзіць тут натхненьню?

Прыемнае дае Сальеры уражэньне.

Надобны зьнічцы ён: у іскрах, над зямлёй,

Яна ўзрадавае змрок лукою залатой,

Гарыць, бліскучая, ўся у агні нясецца,

А ў глыбіні сваёй халоднай астаецца.

Уменьне да ігры Сальеры здабываў

Праз мерны нудны труд; ці спраўды забіваў

Ён гэтым талент свой, як бачна з думак драмы?

Адкажа іскрыпка вам. Стакатто, футі, гаммы

Шмат год калісь на ёй Сальеры вывадзіў

І моцна йграньнем тым іскрыпкі зык зьмяніў.

Ямчэй яна гудзіць. Пявучых згукаў сіла

Праз доўгія гады яе перарабіла,

І тымі сьпевамі уся напаена

Навекі чулаю зрабілася яна.

Няўжо-ж душы жывой маглі-бы зыкі сьпева

Ў Сальеры не зьмяніць, калі зьмянілі дрэва?!

Не! Прадай гэтую сябе ён разьвіваў.

Сальеры—верны раб, каторы не схаваў

Свой талент у зямлю. Хай судны час настане, —

Спакойна Музе ён і проста ў вочы гляне,

І будзе за любоў да здольнасці сваёй
Апраўдан Музаю і ўласнаю душой!“

„Так робіш ты, дума, і у поэта

Красьнейшым кожным твор. Прывет табе за гэта!“

Ня менш выразна выказаў Багдановіч свой пагляд на творчую працу мастака ў хораша стылізаваным на старадаўны лад „Апавяданьню аб Іконьніку і Залатару, людзёх мудрых і красамоўных, кнігалюбцам нейкім дзеля славы Божай ды размнажэньня дабра паспалітага выкладзеным“. Між Іконьнікам і Залатаром у слаўным месцы Вільні ідзе гутарка аб тых навінах у мастацкай працы, што йдуць у Беларусь з Захаду, — у сувязі з маляваньнем Сальватарам Розай фрэскаў на сьценах царквы ў полацкіх, аб чым ужо дайшлі весткі ў сталіцу. Іконьнік стаіць на пункце гледжаньня старога школы, якая маляваньне сьвятых абразоў за службу Божую ўважала, не на выкананьне, а на зьмест сьвяты ўвагу зварачаючы. Залатар—паклоньнік постуцу ў мастацтве. „Думку, быццам ікона ўсягды вялікую вартасьць за іншае маляваньне мае, я за несправядліваю мушу ўважаць“, — кажа ён. — „Бо ня тое, каго майстар малюе, а толькі тое, як ён гэта робіць, толькі здольнасьць і ўлежнасьць яго могуць малюнку хвалу і каштоўнасьць надаваць“. І, дастаўшы із скрыні дзьве срэбныя свечніцы, за прыклад іх падаў, гаворачы: „Роўную яны вагу маюць і з таго-ж самага срэбра адліты былі, але ўсё-ж такі адна з іх у сем кроць больш другой каштуе, бо аздоблена з умеласьцю надзвычайнай. Водлуг-жа таго, што ўмеласьць і здольнасьць тыя толькі ў выглядзе рэчы, або, як іншыя цяпер кажуць, у форме яе зьвявіць можна, прызнаць мы мусім, што каштоўнасьць вырабаў прыгожых адно толькі праз красу іх форм узрасла, і толькі красою форм каштоўнасьць тую мерыць можна“.

Так на творчай працы ўсё мастацтва сваё будаваў і Багдановіч, бо ня было ў ім гэтай выбуховай творчай сілы, якой надзяліла прырода мо' пшчаслівейшых за яго слуг Красы, што занялі першае месца на нашым Парнасе: Купалы і Коласа, каторым так назьдзіў лёгка ўсё даецца...

Што-ж дае чалавеку ўзамену за творчую працу, за творчы высілак і мукі тварэньня—твораная ім краса?

Максім Багдановіч у гэтым пытаньні рэзка разыходзіцца з англіскай школай эстэты другога палове XIX стагодзьдзя (Спенсэр, Грант-Альлен), якая зачатак красы бачыць у здаваленьні аддасягнэнае карысьці. Краса-па-за эстэтычнай эмоцыяй, якая павышае ў нас жыцьцёвы тонус, — не дае іншае карысьці. Вось як гаворыць аб гэтым

симвалічна наш Поэта ў маленечкім, васьмірадкавым вершыку свайго „Вянка“:

Сеў хлопчык з шкляначкай ля вулічнага ганку
і выдувае з мыла пазыры.
Вясёлкаю гараць яны ў ззяньні ранку,
Узьлятаючы ў паветра дагары.

І, заварожаны шматфарбнаю красою,
Са спрытнасьцю і хцівасьцю ката,
Хапае хлопчык іх няжорсткаю рукою,
А застаецца ў ёй—адна слата!

Хто не задаволіцца заварожаньнем ад красы, хто выпягне руку на нейкую карысьць, той і красу загубіць, і карысьці не дасягне. Такі сэнс вершыка...

Але йшчэ больш выразна выказуе Багдановіч свой пагляд на гэтае пытаньне — некалі такое спрэчнае (спрэчка паміж англійскай школай і французскай) — у сваім „Апокрыфе“, як-быццам запраўдным эвангельлі мастацтва.

... Хадзіў па зямлі Беларускай Хрыстос і з ім сьвяты Пётра і сьвяты Юры. Было гэта ў час жніва, калі ўсе людзі цяжка працавалі ў полі. Дык ніхто не зварацаў на іх увагі.

„7. Толькі музыка, катораму цяпер ня было што рабіць, падыйшоў да іх і сказаў: сорамна мне, бо сягоньня— дзень працы і ўсе клопачуцца каля яе; адзін я нікчэмны чалавек.

8. І адказаў яму Ісус: ня смуціся ў сэрцы сваім. Ці-ж не твае песьні сьпяваюць яны цяпер у часе жніва? Таму ня схіляй нізка галавы твае, і не хавай твар свой ад вачэй людзкіх.

9. Бо няма праўды ў тым, каторы кажа, што ты—лішні на зямлі. Запраўды кажу я табе: вась надыйдзе да яго гадзіна горачы, — і чым ён разважыць смутак свой, апроч песьні твае? Так сама і ў дзень радасьці ён прызавець цябе.

10. І наўчаючы яго казаў: пад песьні кладуць чалавека ў калыску і са сьпевамі-ж апускаюць у магілу яго.

11. Штодзённымі клопатамі поўна людзкое жыцьцё. Але, калі зварухнецца душа чалавека, толькі песьня здолее спатоліць яе. Шануйце-ж песьні свае.

12. Бо сьпяваюць нават жабы ў багне. А ці-ж ня лепшымі будзеце вы ад іх?

13. Так вучыў Хрыстос. Але Пётра, пачуўшы яго словы, сказаў: Вучыцелю, у гэтай старонцы ёсьць людзі, каторым няма чаго есьці. Ці-ж ня сьцісьнецца ад сорамаў сэрца гэтага чалавека, калі ён да іх, шукаючых скарынку хлеба, прыйдзе з песьняй сваёй?

14. І, адказваючы яму, сказаў Хрыстос: так, жыцьцё гэтых людзей цяжкое, беднае і прыгнечанае. Чаму-ж ты хочаш яшчэ і красу адабраць у іх? Мала дадзена ім, — ня ўжо-ж трэба, каб было яшчэ менш?

15. І, звярнуўшыся да музыкі, спытаў яго: калі пяюць песьні ў вас?

16. Музыка-ж адказаў: пяюць на Каляды, на Запускі, на Вялікдзень, на Тройцу, на Яна Купалы, у Пятроўкі, на зажынках і дажынках.

17. Пяюць на радзінах і на хрэзьбінах, пяюць, дзіце калыхаючы, і самі дзеці пяюць гуляючы; пяюць на ігрышчах і вечарынках, і на вясельлях і на хаўтурах, і ў бяседзе і ў працы, і ў маскалі йдучы, і ўва ўсякай іншай прыгодзе. Так скрозь увесь год пяюць.

18. І прамовіў Хрыстос Пятру: ты, шкадуючы доли галодных людзей, асудзіў песьню, але галодныя людзі не асудзілі яе. Жыва яшчэ душа ў народзе гэтым.

19. Тады ізноў сказаў Пётра: але няхай-жа ў песьнях будуць думкі добрыя і паўчаючыя, каб апроч красы меўся ў іх і спажытак чалавеку.

20. І адказаў яму Хрыстос: няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсьць той спажытак дзеля душы.

21. І, наўчаючы іх, прамовіў: аглянецца навокалі Ці-ж ня ніва калыхаецца каля нас?

22. Цяжка працаваў ля яе гаспадар і вась бачыць: паміж збожжа ўзрасьлі васількі.

23. І сказаў ён у сэрцы сваім: хлеб адбіраюць у мяне гэтыя сінія кветкі; бо поўныя вагі каласы маглі-бы ўзрасьці на мейсцы васількоў.

24. Але яшчэ з маленства краса іх прыйшлася мне да душы. Таму я ня вырву з каранём іх, як усякае благое зелье. Няхай растуць і радуецца, як у маленстве, сэрца мае.

25. Так казаў гаспадар у сэрцы сваім і думках сваіх. І не падняў ён рукі на васількі.

26. Я-ж гавару вам: добра быць коласам; але шчасліў той, каму давялося быць васільком. Бо на што каласы, калі няма васількоў?

27. І, кажучы так, пачуў Ён песьню жнеяк і прамовіў: слухайце, што кажуць словы гэтай песьні. Яе складалі людзі, каторыя ведаюць, чаго варты хлеб.

28. Яны-ж пачулі, што словы гэтай песьні кажуць: няма лепш цвяточка над васілёчка...

Такім мастацкім абразом выказаў Багдановіч свой пагляд на пытаньне аб карысьці ад красы.

Ясна, што, маючы задачай быць „спажыткам дзеля душы“, даваць эстэтычную эмоцыю і гэтым выклікаць у нас рост душы,—краса ня можа слу-

жыць іншым багом. І мастаку зусім усё роўна, хто будзе карыстацца яго творами і заклікай у ім красой. Дык добра кажа Багдановіч вуснамі знаёмага ўжо нам залатара Антона Каржа: „Я, хрысціянін ня згоршы ад іншых, рэчы свае вырабляючы, адно толькі красы формы пілную ды ня думаю аб тым, на што нанізкі залатыя мае пойдучы: ці то на аздобленне фігуры Маткі Боскай, або піяка і распусьнік які на пакарасу сваю ўжываць іх будзе“.

Як-жа — мо' хто спытаецца — пагадзіць гэтае выключнае служэнне красе з тым, што ў творах Багдановіча сустракаем і такія яркія грамадскія — аграджэнскія матывы? — Ды вельмі проста: бо-ж мастацтва, як спосаб самавыяўлення мастака, выяўляе і ўсе ягоныя імкненні, парыванні, ідэалы. Грамадскія матывы, заклікі, ідэалы могуць складаць змест мастацкага творства, могуць служыць магутным пабуджэннем да тварэння, — але ня могуць дыктаваць сваіх законаў красе. І мастацтва, якое — маючы перад сабой тыя ці іншыя грамадскія мэты — забылася-бы хоць на адзін момэнт аб тым, што істотай яго зьяўляецца буджэнне эстэтычнае эмоцыі, — утраціла-бы адразу і ўвесь свой сэнс, і сваю чарадзейскую сілу прымушаць мацней біцца сэрцы людскія, і сваю ўладу над душамі ..

Чыстай красе, нікому і нічому не пакараютайся, з поўнай сьвядомасьцяй служыў Максім Багдановіч. І за тое, што праз усё сваё жыццё верным служкаю яе аставаўся, чэсьць і хвала сьветлай памяці Яго!

Вільня, 12 студня 1927 г.